

TUVACADA ZAMAN İLGEÇLERİNİN İSTEMİ*

 Uğur ALTUNDAŞ^a

Özet

Evrensel dil bilgisine göre ilgeçler, ilgeç öbeklerinin başı konumundaki sözcüklerdir. İlgeç öbeklerinin tümleci konumundaki sözcüklerle bir araya gelme sürecinde ise birtakım durum ekleri kullanılmaktadır. Burada istem (valenz) kavramı söz konusudur. Yani, bir ilgeç, öbek yapı oluşumu esnasında Chomsky'nin yönetim kuramından hareketle tümlecinin kendisine hangi durum ekiyle bağlanması gerektiğini belirlemektedir. İstem ve yönetim kavramı açısından bakıldığında ilgeçlerin sözlükçede yer alan anlamsal özellikleri bulunmakta ve ilgeçler öbek yapıda bu özellikleri tümlecine yansıtmaktadır. Ayrıca istem, sözcüklerin derin ve yüzey yapıda anlamlarını tamamlamak için ihtiyaç duydukları anlamsal ve sözdizimsel yapıları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu açıdan ilgeç öbeklerinin istem sebebiyle sözdizimsel yapıda öbek yapı kuralları da belirlenmektedir. Bu çalışmada alanyazında kabul gören görüşe göre 'son çekim edatları' arasında yer alan zaman ilgeçleri Güney Sibirya Türk dillerinden Tuvacada ele alınmıştır. Tuvaca üzerine yapılan çalışmalarda çok sayıda zaman ilgecinden söz edilmektedir. Bu çalışmada ise Evrensel dil bilgisi yaklaşımına göre zaman ilgeci olarak kabul edilen *beer* "-den beri", *tura* "-den beri" *bilek* "-r ... -rmez", *çedir* "-e kadar", ve *deer* "-e kadar" ilgeçleri değerlendirilmiştir. Çalışmada söz konusu zaman ilgeçlerinin istem bakımından hangi durum eklerini gerektirdikleri ve bu eklerin ilgeç öbeklerine anlambilimsel katkısı ile ilgeçlerin istemlerinin tümce ve öbek yapı içinde öbek yapı kuralları açısından sözdizimsel yansımaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tuvaca, Söz öbekleri, İlgeç öbekleri, İstem, Durum ekleri.

VALENCY OF TIME POSTPOSITIONS IN TUVAN

Abstract

According to Universal Grammar, postpositions are words that are at the head of postpositional phrases. Some case suffixes are used in the process of coming together with the words in the position of complement of the postpositional phrases. The concept of valency (valenz) is at issue here. That is, a postposition determines with which case suffix the complement should be connected to itself, based on Chomsky's government theory, during the formation of the phrase. From the point of view of the concept of valency and government, postpositions have semantic features in the lexicon and postpositions reflect these features in the phrase. In addition, valency is a concept used to express the semantic and syntactic features that words need to complete meanings in their deep and surface structure. In this respect, phrase structure rules are also determined in syntactic structure due to the valency of postpositional phrases. In this study, the time postpositions, which are among the 'son çekim edatları' according to the accepted view in the literature, are discussed in Tuvan,

* Bu çalışma, Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildiriden genişletilerek üretilmiştir.

^a Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D., ualtundas@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 24.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 25.12.2022

one of the Southern Siberian Turkic languages. Many 'time postpositions' are mentioned in the studies on Tuvan. In this study, the postpositions *beer* "since", *tura* "since" *bilek* "as soon as", *çedir* "until", and *deer* "until", which are accepted as time postpositions according to the Universal Grammar approach, are discussed. In the study, which case suffixes are required by the time postpositions and the semantic contribution of these suffixes to the postpositional phrases, as well as the syntactic reflections of valency of the postpositional phrase in sentence and phrase structure rules are examined.

Keywords: Tuvan, Phrases, Postpositional phrases, Valency, Case suffixes.

Giriş

İlgeç, tek başına anlamları olmayan ve sonuna geldiği sözcükle bir anlam ilişkisi kuran sözcük türüdür. Bu sebeple en az iki sözcükten meydana gelen öbek yapının bir ögesi konumunda yer alır. Dolayısıyla *baş* konumunda kendisinden önce gelen adla ilişkilendirilen bir ilgeç bulunan öbeklere ilgeç öbeği (İÖ) adı verilir. Bir İÖ'nün başı konumunda bulunan ilgeçlerin en temel işlevi birlikte öbek yapı oluşturduğu sözcük veya öbekler arasında anlamsal ilgi kurmalarıdır (Gökdayı, 2018, s. 158).

Alanyazında ilgeçlerin tanımı ve tasnifi üzerine birçok araştırma bulunmaktadır. Bir görüşe göre ilgeçler anlam elemanı olarak değil sadece görev elemanı olarak kullanılmaktadırlar. Ancak ilgeçlerin anlamsız dil birimleri olması ile ilgeçlerle tümcede anlam aktarma çabası birbirleriyle çelişen iki durumdur. İlgeçler için geçerli olan durum, onların anlamının başka sözcüklerle birlikte kullanıldıklarında belirginleşmesidir. Anlamsal özelliklerinin dışında biçim bilgisel açıdan bakıldığında ilgeçlerin her zaman eksiz kullanıldıkları görülmektedir. Bir ilgeç, ek alması durumunda öbek yapıda İÖ'nün bir ögesi olarak değil başka türde bir öbek yapının ögesi konumunda yer almaktadır (Gökdayı, 2018, s. 158). Ancak çoğu kaynakta, Türk dillerinde ilgeçler, yalın durumda olanlar ve iyelik ekli olanlar şeklinde ikiye ayrılmakta ve kimi iyelik ekli adlar da ilgeç olarak kabul edilmektedir (Göksel & Kerslake, 2005, s. 221; Lewis, 2000, s. 83). Ancak öbek yapı çerçevesinde düşünüldüğünde ilgeç olduğu belirtilen bu yapıların hem biçimsel hem de söz dizimsel olarak İÖ'nün aksine ad öbeği formunda olduğu görülmektedir. Özetle, bir öbek yapının İÖ olabilmesi için ilgeç türündeki sözcüğün yalın durumda bulunması gerekmektedir. İÖ yapılarında ilgeçlerin eksiz olma durumu, İÖ'nün tümleci konumunda yer alan diğer sözcük veya öbekler için geçerli değildir. Evrensel dil bilgisine göre ilgeçler, İÖ'nün *baş*'ı konumundaki sözcüklerdir. İlgeç öbeklerinin tümleci konumundaki sözcüklerle bir araya gelme sürecinde ise birtakım durum ekleri kullanılmaktadır. Burada *istem* (valenz) kavramı söz konusudur. Yani, bir ilgeç, öbek yapı oluşumu esnasında Tesnière'in *bağımsallık* (dependency) ve Chomsky'nin *yönetim* (government) kuramından hareketle tümlecinin kendisine hangi durum ekiyle bağlanması gerektiğini belirlemektedir. İstem ve yönetim kavramı açısından bakıldığında ilgeçlerin sözlükçede yer alan anlamsal özellikleri bulunmakta ve ilgeçler öbek yapıda bu özellikleri tümlecine yansıtmaktadır. Ayrıca istem, sözcüklerin derin ve yüzey yapıda anlamlarını tamamlamak için ihtiyaç duydukları anlamsal ve söz dizimsel yapıları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu açıdan ilgeç öbeklerinin istem sebebiyle söz dizimsel yapıda öbek yapı kuralları da belirlenmektedir.

Türkiye Türkolojisinde istem çoğunlukla eylemlerin durum ekleriyle ilişkisi bağlamında biçim bilgisel olarak ele alınmıştır. Batı literatürü ile birlikte Türkiye'de yakın zamanda yapılan çalışmalar

neticesinde eylemler dışında diğer sözcük türlerinin de istemi incelenmiş (Karabulut, 2017, s. 92) ve bu anlamda ilgeçler önemli bir çalışma alanı olmuştur. Türkiye Türkolojisi'nde ilgeçlerin istemi konusunda ilk görüşler, Banguoğlu'na aittir. Banguoğlu çalışmasında Türkiye Türkçesinde ilgeçlerin istemini biçim bilgisel olarak tasnif etmiştir (Banguoğlu, 2007, s. 387). Türkçenin tarihi dönemleri üzerine yapılan çalışmalarda da Tekin'in *Orhon Türkçesi Grameri*'nde dil bilimsel bir terim olarak istem sözcüğünü kullanmasa da ilgeçleri gerektirdiği durum eklerine göre sınıflandırdığı görülmektedir (Tekin, 2016, s. 138-142). Başlangıç düzeyindeki bu çalışmalardan sonra Türkiye'de istem üzerine yapılan son çalışmalardan Nuh Doğan ve Işıl Aydın Özkan'ın doktora çalışmaları ve çeşitli makaleleri öne çıkmaktadır. Aydın Özkan, Göksel ve Kerslake ile Lewis'in ilgeç sınıflandırmalarını verdikten sonra bu çalışmalarda sırasıyla yalın ve birincil ilgeç olarak kabul edilen ilgeçlerle kurulan İÖ'lerin belli bir söz dizimsel ve anlam bilimsel istem çerçevesine sahip olduğunu belirtmiştir. Bu açıdan birincil ilgeçler, öbek yapı kuralları çerçevesinde yönettikleri unsurlara kimi seçme sınırlılıkları dayatır ve anlamsal roller yüklerler (Aydın Özkan, 2017, s. 187). Tümce ya da söz öbeklerinin söz dizimsel ve anlam bilimsel yapısını onların yönetici ögeleri belirler. İÖ'lerin yönetici ögesi ise alanyazında son çekim edatları olarak ifade edilen ilgeçlerdir. Diğer sözlüksel ögelerde olduğu gibi tümce ya da söz öbeğinin söz dizimsel ve anlam bilimsel yapısını belirleyen şey ilgeçlerin istemidir. Doğan, ilgeçleri istemlerine göre istemsiz, bir istemli ve iki istemli olmak üzere üçe ayırır. Öbek yapı kuralları ve söz dizimsel açıdan istemsiz ilgeçlerin İÖ yapılarında yer alması mümkün değildir. Bu sebeple öbek yapı açısından bir istemli ve iki istemli ilgeçlerin çeşitli söz dizimsel ve anlamsal işlevleri olduğu görülür. Doğan, bu sınıflandırmada aynı zamanda öbek yapı çerçevesinde İÖ'lerin üye yapısına dikkat çekmektedir. Buna göre bir İÖ'nün tümleci konumunda istemi dolayısıyla bir veya iki unsur bulunabilmektedir. Bir başka deyişle ilgecin istemi, İÖ'nün söz dizimsel yapısını belirlemektedir. İlgeçlerin istemi dolayısıyla İÖ'lerde görülen bir başka durum ise öbeğin tümleci konumundaki sözcüklerin aldığı durum ekleridir. Yani ilgeçlerin istemi, öbek yapıdaki tümleç ögesinin biçim bilgisel durumunu belirlemektedir (Doğan, 2014, s. 108-109).

Bu çalışmada alanyazında kabul gören görüşe göre 'son çekim edatları' arasında yer alan zaman ilgeçleri Güney Sibirya Türk dillerinden Tuvacada ele alınacaktır. Tuvaca üzerine yapılan çalışmalarda çok sayıda zaman ilgecinden söz edilmektedir. Bunlar arasında Evrensel dil bilgisi yaklaşımına göre zaman ilgeci olarak kabul edilebilecek olanlar *beer* "-den beri", *bilek* "-e kadar, -r ... -rmez", *çedir* "-e kadar" ve *deer* "-e kadar" ilgeçleridir. Çalışmada söz konusu zaman ilgeçlerinin istem bakımından hangi durum eklerini gerektirdikleri ve bu eklerin ilgeç öbeklerine anlam bilimsel katkısı ile ilgeçlerin istemlerinin tümce ve öbek yapı içinde öbek yapı kuralları açısından söz dizimsel yansımaları incelenmiştir.

A. TUVACADA İLGEÇLER

İshakov ve Pal'mbah'ın *Grammatika Tuvinkogo Yazıka Fonetika I Morfokogiya* adlı çalışması Tuvacanın en önemli dil bilgisi kitapları arasındadır. Söz konusu çalışma, Arıkoğlu, Bapayeva ve Borbaanay tarafından Türkiye Türkçesine kazandırılmıştır. Bu eserde, ilgeçlerin maddi değil soyut semantiğe sahip oldukları dile getirilmiştir. İlgeçlerin bu eserde anlamsal, kipsel ve yapısal yaklaşımla dörde ayrıldığı görülmektedir: 1. Ana sözcüklerin çeşitli anlam nüanslarını belirten ilgeçler, 2. Dile modal nüanslar katan ilgeçler, 3. Dile duygusal renk katan ilgeçler ve 4. Sözcük ve şekil yapan ilgeçler. Bunların

haricinde son çekim edatları başlığı altında ilgeçler ayrı bir kategoride değerlendirilmiştir. Öbek yapı açısından bu sınıflandırmaya bakıldığında yalnız son çekim edatlarının İÖ oluşumunda yer alan ilgeç türünde sözcüklerden olduğu görülmektedir. Son çekim edatları ise kendi içerisinde herhangi bir anlamsal, biçimsel veya yapısal bir sınıflandırmaya tâbi tutulmamıştır. Alanyazında ilgeç olarak kabul edilen iyelik ekli yapılar ise çalışmada *Yardımcı İsimler* başlığı altında verilmiştir. Eserde zaman ilgeçleri son çekim edatları arasında yer alsın da bu çalışmanın konusu olan zaman ilgeçlerinden yalnızca *çedir* ilgecinin verildiği görülmektedir (İshakov & Pal'mbah, 2019, s. 389-408).

Anderson ve Harrison'un *Tyvan* adlı çalışmasında Tuvacada ilgeçlerin çoğunlukla bir eylemden türetildiği ve farklı durum ekli sözcükleri yönettiği ifade edilmektedir. Bu çalışmada da ilgeçlerin çok dar kapsamda ele alındığı görülür. Zaman ilgeçlerinden ise sadece *çedir* ilgeci ile ilgili bir örnek yer almaktadır (Anderson & Harrison, 1999, s. 36-37).

Arıkoğlu'nun *Tuva Türkçesi Grameri*'nde ilgeçler, bağlama edatları ve son ekim edatları olarak ikiye ayrılmıştır. Zaman ilgeçlerinin son çekim edatları başlığı altında olduğu görülür. Burada da yalnızca *çedir* ve *beer* ilgeçleri ile ilgili birer örnek verilmiştir (Arıkoğlu, 2007, s. 1218-1219).

Tosun'un *Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi* adlı doktora tezinde ilgeçler, benzer şekilde bağlama edatları ve son çekim edatları olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmıştır. Öbek yapı oluşumu açısından istemi olan ilgeçler, son çekim edatları içerisinde verilmiştir. Oldukça kapsamlı bir şekilde ele alınan son çekim edatları; yön ve sınırlama edatları, zaman edatları, sebep edatları, benzerlik edatları, vasıta ve beraberlik edatları, başkalık edatları, miktar edatları ve diğer son çekim edatları şeklinde gruplandırılmıştır. Zaman ilgeçleri içerisinde *beer* "-den beri", *bilek* "-e kadar, -r ... -rmez", *çedir* "kadar", *deer* "kadar", *durguzunda* "süresince" ve *söölü* "sonra" ilgeçlerine yer verilmiştir (Tosun, 2011, s. 589-599). Söz konusu ilgeçlerden *durguzunda* "süresince, boyunca" ve *söölü* "sonra" ilgeçleri, alanyazında iyelik ekli ilgeçler kategorisinde ad öbeği formunda öbek yapı kuran sözcükler arasındadırlar. Dolayısıyla söz dizimsel açıdan bu sözcükler ilgeç olarak ele alınamaz.

Koçoğlu Gündoğdu'nun *Günümüz Tuva Türkçesi (Giriş-Dil Özellikleri-Metinler-Söz Dizini)* adlı doktora çalışmasında ilgeçler, son çekim edatları olarak ele alınmış ve gerektirdikleri durum eklerine göre tasnif edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada ilgeçler, öbek yapı kuralları bağlamında biçim bilgisel olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple bu çalışmanın konusu olan zaman ilgeçleri, farklı bölümler altında verilmiş, kimi zaman da aynı ilgeç farklı istemleri sebebiyle birden fazla bölüm içerisinde değerlendirilmiştir. İlgeçlerin istemi açısından düşünüldüğünde Tuvaca ilgeçler hakkında en kapsamlı bilginin bu çalışmada bulunduğu söylenebilir. Zaman ilgeçleri kapsamında ise çalışmada *çedir* "kadar", *durgaar* "boyunca", *durguzunda* "boyunca", *murnunda* "önce", *deer* "kadar", *beer* "beri", *tura* "beri, itibaren", *songaar* "sonra" ve *ııay* "sonra" sözcüklerinin yer aldığı görülür (Koçoğlu Gündoğdu, 2012, s. 386-409). Ancak yukarıda da belirtildiği gibi *durguzunda* "boyunca" ve *murnunda* "önce" sözcükleri ad öbeği formunda oldukları için zaman ilgeci kapsamında sayılamaz. Bunun bir başka kanıtı olarak ilgeç olduğu söylenen sözcüklerin bir istem boşluğu oluşturmaması söylenebilir. Ayrıca *songaar* "sonra" ve *ııay* "sonra" sözcükleri zarf türünde sözcük oldukları için bu sözcüklerle kurulan öbekler de zarf öbeği kapsamında ele alınmalıdırlar.

1. beer İlgeci

beer sözcüğünün Tuvacada iki temel anlamı vardır: 1. “-den beri, kadar” 2. “buraya”. (Ölmez, 2007, s. 90). Bu durum *beer* ilgecinin oluştuğu ana sözcükle eş sesli olmasından kaynaklanmaktadır (İshakov & Pal'mbah, 2019, s. 398). *beer* sözcüğünün kökeni Eski Türkçe *berü* sözüne dayanmaktadır. Tatarintsev, sözcüğün uzun ünlülü *bä-ri* sözcüğünden geldiğini ve *-ri*'nin bir yön-gösterme eki olduğunu belirtmiştir (Tatarintsev, 2000, s. 337). Sözcüğün ikinci anlamıyla kullanımında İÖ oluşumu gerçekleşmez. Çünkü *beer* sözcüğü bu anlamıyla tümcede zarf olarak yer almaktadır:

Çüge-le *beer* kel-dim!" dep kargattındım-daa.

"Neden buraya geldim diye söylendim." (Kara-ool, 2013, s. 125).

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi *beer* sözcüğü ilgeç olarak değil zarf olarak kullanılmıştır. Bu sebeple herhangi bir İÖ söz konusu değildir. Bilindiği gibi ilgeçler tümcede her zaman bir başka sözcükle bir araya gelerek İÖ oluşumunda yer alır. Yukarıdaki tümcede *beer* zarfının kendisinden önce herhangi bir zorunlu öge gerektirmediği görülmektedir.

İstem; bir öbek yapıda bağımlı öge durumundaki tümleç konumunun söz dizimsel işlevleri, öbek biçimleri ve anlamsal roller olmak üzere öbek oluşum sürecindeki üç türlü işlevi hakkında bilgi verir. Bu sebeple bağımlı ögelerin durumu, öbeğin baş ögesinin dil bilgisel işlevleri, öbek yapı sınırlılıkları ve yüklediği anlamsal roller açısından belirlenmektedir (Fillmore, 2003, s. 458). Bu anlamda *beer* sözcüğü ilgeç olarak öbek yapı oluşumunda tümlecinden ayrılma durum eki istemektedir. *beer* ilgeci ile kurulan bir İÖ yapısında ayrılma durum eki, ilgecin biçim bilgisel istemini oluşturmaktadır. Aynı zamanda ilgecin tümleç konumuna getirdiği bir takım anlamsal sınırlılıklar da söz konusudur. Koçoğlu Gündoğdu, ilgecin zaman ve mekân bildiren sözler ile birlikte kullanıldığını belirtmiştir (Koçoğlu Gündoğdu, 2012, s. 400). *beer* ilgecinin mekân bildiren sözcüklerle kullanımında da tümlecinden ayrılma durum ekini istediği görülmektedir.

Hooraydan *beer* kadı keldivis.

"Şehirden beri beraber geldik" (Monguş & Kuular, 1995, s. 132).

Bu durumda ilgecin zaman ilgeci olarak kullanımında kendisinden önce gelen sözcüğün yani öbeğin tümleç konumunun zaman bildiren bir sözcükle doldurulması gerekmektedir. Böylelikle ayrılma ekinin kullanımıyla zaman ilgeci olarak kullanılan *beer* sözcüğünün tümcede kattığı anlam bir işin veya olayın başlangıç anını vurgulamasıdır. Burada *beer* ilgecinin tümleç konumuna yüklediği ve aynı zamanda söz dizimsel olarak bu konumda olmasını gerektirdiği anlamsal rol söz konusudur.

Çılığ söstün küjün Tıva ulus şaq-töögüden *beer* bilir.

"Yumuşak sözlü olmanın gücünü Tuva ulusu eskiden beri bilir." (Monguş & Kuular, s. 1995, s. 179).

Yukarıdaki örnekte *beer* ilgeci ile kurulan İÖ'nün tümleci konumunda "eski zaman, eskiden" anlamına gelen *şaq-töögü* sözcüğü yer almaktadır. Görüldüğü gibi öbeğin tümleç konumundaki sözcük

baş ögeye *-den* ayrılma durum ekiyle bağlanmıştır. Söz konusu İÖ'nün biçim bilgisel yansıması ayrılma durum ekidir. *beer* ilgecinin öbek yapıda söz dizimsel yansıması ise ayrılma durum ekli ad türünde bir sözcük gerektirmesidir. İlgecin tümleş konumuna yüklediği anlamsal rol ise *bil-* eyleminin zamanı ile ilgilidir.

Türk dillerinde ilgeçlerin önemli bir bölümü bir istem boşluğuna sahiptir (Doğan, 2014, s. 110). Bu açıdan *beer* ilgecinin de tümlecinden istediği durum eki noktasında bir istemli ilgeçler arasında söylenebilir. Bir başka deyişle, *beer* ilgeci tümlecinden her zaman ayrılma durum ekini istemektedir. Bu ilgecin farklı bir durum ekiyle kullanımı bulunmamaktadır. Bu durum ilgecin biçim bilgisel istemi ile ilgilidir. Sözdizimsel olarak baktığımızda ise *beer* ilgecinin yukarıdaki örnekten (ad + ilgeç) farklı söz dizimsel çevrelerde de bulunabildiği görülmektedir. İlk olarak tüm ilgeçlerde olduğu gibi *beer* ilgecinin de tümleş konumu, baş ögeye yine ayrılma durum ekiyle bağlanan bir AÖ ile doldurulabilmektedir:

Kıdat bolgaş Mool Çingis Haannıñ üyezinden beer bodunun kürünezin kadı turguzup baza bijıglap turgannar.

“Çin ve Moğol Cengiz Han'ın zamanından beri kendi devletini birlikte tutup güçlendirmişlerdir.” (Lodoydamba, 2005, s. 234).

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi baş ögesi *beer* ilgeci olan İÖ'nün tümleş konumunda *Kıdat bolgaş Mool Çingis Haannıñ üyezinden* AÖ'sü yer almaktadır. Söz konusu AÖ, ilgece ayrılma durum ekiyle bağlanmıştır.

Ayrıca ilgeçlerin bir başka söz dizimsel çevresi ile ilgili Doğan, tümleş konumunda eylemsilerden oluşan tamlayıcıların da yer alabildiğini belirtmiştir (Doğan, 2014, s. 110). Bu anlamda *beer* ilgecinin tümleş konumunda ilgecin anlamsal sınırlılıklarına da dayanarak *-GAn* eki ile kurulan yan tümcelerin kullanıldığı görülmektedir. *beer* ilgeci anlamsal olarak başlangıç zamanına işaret ettiği için biçim bilgisel olarak tümleş konumunda geçmiş zaman ifade eden *-GAn* ekini gerektirmektedir. Bu durumun söz dizimsel yansıması ise öbek yapıda tümleş konumunda *-GAn* eki ile kurulan bir yan tümcenin bulunma gerekliliğidir. Aşağıdaki iki örnekte görüldüğü gibi *beer* ilgecinin tümleci konumunda bulunan *-GAn* ekli yan tümceler öbeğin baş ögesine yine ayrılma durum ekiyle bağlanmaktadır:

Hooraydan üngenden beer-le ava, açazınga ol aytırıgı kaş katap salganın bodu bezin sanap çetpes.

“Şehirden **çıktığından beri** anne-babasına o soruyu kaç kez sorduğunu kendisi bile sayamaz.” (Monguş & Kuular, 1995, s. 245).

*Oktyabrınñ sotsialistig Ulug revolyutsiyazının soonda Tıva bijik turgustunganından, ılañgıya Tıva bijik Orus ündeziñniñ alfavitçe **şilçeeninden beer** dıka höy Orus söster, olardıñ iştinde terminner ülegerlep aldıngan.*

“Büyük Ekim Sosyalist Devriminden sonra Tuva kitap basımında, özellikle Tuvaca kitapların Rus temelli alfabeyle **aktarılmışından beri** çok fazla Rusça sözcük ve terim alınmıştır.” (Monguş & Kuular, 1995, s. 27).

2. *tura* İlgeci

tura ilgeci, *tur-* yardımcı eyleminin zarf-fiil ekiyle kalıplaşmasından oluşmuştur. Ölmez, ilgecin anlamını “sırasında, esnasında, iken” olarak verirken (Ölmez, 2007, s. 279), Koçoğlu Gündoğdu “beri, itibaren” şeklinde vermiştir (Koçoğlu Gündoğdu, 2012, s. 401). Monguş’un *Tuvaca-Türkçe Sözlük*’ünde ve Tosun’un doktora çalışmasında ise zaman ilgeci olarak *tura* ilgeci yer almamaktadır. Söz dizimsel düzeyde ilgecin mekân ve zaman bildiren sözler üzerinde kullanıldığını belirten Koçoğlu Gündoğdu, mekânsal ilişkilerde anlamsal olarak başlangıç noktasını ifade eder dese de yalnızca zaman ilgeci olarak kullanımına örnek vermiştir (Koçoğlu Gündoğdu, 2012, s. 401). *tura* ilgeci de *beer* ilgecinde olduğu gibi tümlecinden biçim bilgisel olarak yalnızca ayrılma durum eki istemektedir. Söz dizimsel olarak en belirgin kullanımı *ad + tura* biçimindedir. Aşağıdaki tümce, *tura* ilgecinin tümleş konumunda mekân bildiren bir sözcükle kullanımını örneklendirmektedir:

Şavar-ool suğlar ol ulustıñ a’ş-çemin şınaadan tura aldı a’tka arttıp çüdürüp alğaş, çedirip çoraan eves çüve be.

“Şavar-oolgiller, o halkın yiyeceklerini **vadiden itibaren** altı ata yükleyip getirmedi mi!” (Kuular, 2008, s. 82)

beer ilgecinde olduğu gibi *tura* ilgecinde de İÖ’nün tümleş konumunun çoğunlukla zaman bildiren sözcüklerle doldurulduğu görülmüştür. Dolayısıyla anlamsal olarak istem açısından *tura* ilgecinin tümlecinden zaman bildiren bir öge istemi daha baskındır. Aşağıdaki tümceler *tura* ilgecinin tümleş konumunun zaman bildiren adlarla doldurulmasını örneklendirmektedir:

Ejiñ-bile kajandan tura ederjip turar sen?

“Arkadaşınla **ne zamandan beri** dostsun?” (Kuular, 2013, s. 127)

Ol ooldu ertenden tura körbedim.

“O oğlanı **sabahtan beri** görmedim.” (Monguş & Kuular, 1995, s. 132).

Çurt deerge bistiñ ada-ögbevistiñ şag-töögüden tura çurttap kelgen çeri-dir.

“Yurt dediğimiz yer, atalarımızın **eskiden beri** yaşadığı yerdir.” (Suvañ, 2009, s. 104)

Bu çalışma kapsamında ele alınan Tuvaca eserler kapsamında *beer* ilgecinin aksine *tura* ilgecinin tümleş konumunda söz dizimsel düzeyde herhangi bir AÖ ya da yan tümceye rastlanmamıştır. Yine benzer şekilde anlamsal olarak Ölmez’in *tura* ilgeci için vermiş olduğu “sırasında, esnasında, iken” anlamı ile ilgili bir örnek görülmemiştir. Buradan hareketle *tura* ilgecinin de *beer* ilgecinde olduğu gibi tümlecinden anlamsal rol kapsamında istemi, günümüzde olan bir olayın veya durumun geçmişte bir zaman diliminde başladığını ifade eden bir sözcükle doldurulmasıdır. Ayrıca her iki ilgeç de Türkiye Türkçesindeki anlamsal dengi olan *beri* ilgeciyle biçim bilimsel düzeyde aynı isteme sahiptir.

3. *bilek* İlgeci

bilek ilgecinin anlamını Ölmez, “-dan beri, -Xr .. -mAz, hemen” şeklinde vermiştir (Ölmez, 2007, s. 95). Tatarintsev, *bilek* ilgecinin diğer Türk dillerinde görülmediğini ifade ederek *bile* ilgeciyle ilişkili olabileceğini belirtmiştir (Tatarintsev, 2000, s. 224). Tosun, doktora çalışmasında zaman ilgeçleri başlığı altında ele aldığı ilgecin anlamını “-e kadar, -r ... -rmez...” olarak verirken (Tosun, 2011, s. 597), Koçoğlu Gündoğdu, ilgeçler bölümünde bu ilgece yer vermemiş, ancak Ek(ler) + Edat biçiminden oluşan birleşik zarflar bölümünde değinmiş ve “Ir -mAz” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Koçoğlu, Gündoğdu, 2012, s. 351). Görüldüğü gibi Ölmez’in vermiş olduğu “-dan beri” anlamı dışında *bilek* ilgeci, eylemin bir başka durumla eş zamanlı olarak gerçekleştiğini ifade etmek için kullanılmaktadır. İlgecin istemi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak Koçoğlu Gündoğdu’nun çalışmasında ilgecin -Xr ad-eylem eki + iyelik + *bilek* yapısında bir birleşik zarf olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. *bilek* ilgeci ile kurulan İÖ’ler incelendiğinde ilgecin tümlecinden bir durum eki değil, iyelik eki istediği görülmektedir. Aşağıdaki tümcede İÖ’nün tümleci konumundaki *olurup alırım* yapısı, baş öge konumundaki *bilek* ilgecine -(1)m birinci tekil kişi iyelik ekiyle bağlanmıştır:

Çügle kiçeeldeer dees olurup alırım bilek, duñmam Lika çugaalay-dır.

“Sadece ders çalışmak için **oturur oturmaz**, kardeşim Lika konuşuyor.” (Kuular, 2013, s. 23)

Anlamsal olarak ilgecin tümlecine yüklediği rol, eylemin eş zamanlı olarak gerçekleşmesidir. Söz dizimsel olarak ise *bilek* ilgecinin diğer ilgeçlerden farklı davrandığı görülmektedir. Yani diğer ilgeçlerde ad + ilgeç yapısında bir İÖ oluşumu söz konusu iken *bilek* ilgecinin tümleç konumunda yalnızca ad-eylemle kurulan bir yan tümce bulunmak zorundadır. Söz dizimsel düzeyde *bilek* ilgecinin istemi çerçevesinde zorunlu bir öge konumundaki bu yan tümcenin biçim bilgisel yansıması ise -(X)r ad-eylem ekidir. Aşağıdaki tümcede görüldüğü gibi *bilek* ilgecinin tümleci konumunda -er ad-eylem ekiyle kurulmuş bir yan tümce yer almaktadır ve bu yan tümce İÖ oluşumunda baş ögeye -i üçüncü tekil kişi iyelik ekiyle bağlanmıştır:

Daraazında hün Tömür arıg iştinge çaştınup hünzeeş, karañğı düjери bilek, irap çorupkan.

“Sonraki gün Tömür ormanda gizlenerek karanlık **çöker çökmez** uzaklaştı.” (Lodoydamba, 2005, s. 36)

4. *çedir* İlgeci

çedir ilgeci “-e kadar” anlamında kullanılmaktadır. “yetmek, yetişmek” anlamındaki *çet*- eylemine -Ir eylemden eylem yapan ek ve -A zarf-fiil ekinin getirilmesinin ardından zarf-fiil ekinin düşmesiyle oluşmuştur (Koçoğlu Gündoğdu, 2012, s. 392). Tosun, *çedir* ilgecinin Tuvacada yönelme durum ekli sözcüklerle kullanıldığını belirtirken (Tosun, 2011, s. 597), Koçoğlu Gündoğdu, hem yalın durumdaki hem de yönelme durumundaki sözcüklerle kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca *çedir* ilgecinin yalın durumdaki sözcüklerle kullanıldığında “kadar, yaklaşık olarak” anlamında kullanıldığını, yönelme ekli sözcüklerle kullanıldığında ise sınırlandırma bildirdiğini dile getirmiştir (Koçoğlu Gündoğdu, 2012, s. 392-393). *çedir* ilgecinin kullanımında ve anlamında istemine göre değişiklik olmaktadır. Bu anlamda *çedir* ilgeci istemi doğrultusunda tümlecinden yalın durumda bir sözcük istiyorsa ilgeç, “yaklaşıklık,

miktar” anlamlarında kullanılır. Bu durumda *çedir* ilgeci zaman anlamında kullanılmadığı için zaman ilgeci kapsamında değerlendirilemez. Dolayısıyla ilgecin istemi, biçim bilgisel ve söz dizimsel olarak tümleş konumunda yalın durumda bir sözcük gerektirir ve ilgecin tümlecine yüklediği anlamsal rol de bu doğrultuda farklılık gösterir. Bu kullanımda ilgecin tümlecine yüklediği anlamsal rol, zaman değil yaklaşıklık ve miktardır. Bu anlamda aşağıdaki tümcede *çedir* ilgecinin ‘yaklaşıklık” anlamında kullanıldığı görülmektedir:

Tıvanın murnuu-çön talazınğa çer şimçeeşkini 9 ball çedir küştüg boop bolur.

“Tuvanın Güneydoğu bölgesinde deprem yaklaşık **9 şiddetine kadar** güçlü olur.” (Monguş & Kuular, 1995, s. 153)

çedir ilgeci, zaman anlamında kullanıldığında ise tümlecinde biçim bilgisel olarak yönelme durum eki istemektedir. Bir başka deyişle, söz dizimsel düzeyde *çedir* ilgeci yönelme durum ekli bir sözcükle bağlanıyorsa bu durumda ilgecin tümlecine yüklediği anlamsal rol de zaman’la ilgilidir. Bu açıdan aşağıdaki tümcede *çedir* ilgecinin tümlecinden yönelme durum ekli bir sözcük istediği ve anlamsal olarak zamanda bir sınırlılık bildirdiği görülmektedir:

Dü’şke çedir bisti manarar.

“**Akşama kadar** bizi bekleyiniz”. (Monguş & Kuular, 1995, s. 132)

Yukarıdaki tümcede *çedir* ilgecinin zaman ilgeci olarak kullanımı gösterilmiştir. Bu örneğe söz dizimsel düzeyde bakıldığında *çedir* ilgecinin tümlecinde ad türünde bir sözcük bulunduğu görülmektedir. Zaman ilgeci olarak *çedir*’in aynı zamanda tümleş konumunda bir AÖ ve yan tümce de bulunabilmektedir. Her iki söz dizimsel düzeyde de ilgecin biçim bilgisel istemi yönelme durum ekidir:

Ol XIX çüs çıldın ortaa üyezinge çedir çügle bay kijilerge bildingir turğan.

O, **19. Yüzyılın ortalarına kadar** sadece zengin kişiler tarafından tanınırdı. “(Monguş & Kuular, 1995, s. 135)

Çelbip, elgeeringe çedir ajıl-la höy.

“**Savurup eleyene kadar** (yapılacak) iş çok”. (Monguş & Kuular, 1995, s. 40)

çedir ilgecinin istemi yönelme durum eki olduğunda yüklediği tek anlamsal rol, zamansal sınırlılık değildir. *çedir* ilgeci aynı zamanda tümlecinden yönelme durum eki isteyerek tümlecine mekânsal sınırlılık bağlamında bir anlamsal rol de yükleyebilir. Aşağıdaki örnekte ilgecin tümlecinden yönelme durum ekli bir sözcük istediği ve tümlecine mekânsal sınırlılık anlamı kattığı görülmektedir:

Sumuga çedir çünün-bile çedip keldin harın?

“**Köye kadar** ne ile geldin acaba?” (Kuular, 2008, s. 81)

çedir ilgeci istem açısından iki ayrı kullanımda yalın ve yönelme durumu olmak üzere iki temel isteme sahip olsa da zaman ilgeci kullanımında yönelme ekli istem söz konusu olduğunda çift istemli

ilgeç olarak da görülebilmektedir. *çedir* ilgecinin yüklediği anlamsal rol, zamanda bir sınırlılık ise kimi örneklerde bunun başlangıç ve bitiş noktaları belirtilebilir. Bu durumda *çedir* ilgeci, başlangıç noktasının belirtildiği tümlecinden ayrılma durumu, bitiş noktasının belirtildiği tümlecinden ise yönelme durumu istemektedir. Bu durum ilgecin biçim bilgisel yansıması ile ilgiliyken söz dizimsel düzeyde İÖ oluşumunda tümleş konumunda iki üye gerekmektedir. Dolayısıyla burada ilgecin istemi, öbek yapının üye yapısını da etkilemektedir. Bu durumun bir örneği aşağıdaki tümcede görülmektedir:

Salçak Toka 1929 çıldan 1973 çılga çedir Tıvanıñ udurtukçuzu boop ajıldap kelgen.

“Salçak Toka 1929 yılından 1973 yılına kadar Tuvanın lideri olarak çalıştı.” (Kuular, 2013, s. 151)

Ayrıca *çedir* ilgeci, zamansal sınırlılık bildiren kullanımında anlamsal benzerlik sebebiyle “-(X)ncaya kadar” anlamında kullanılan *-gljA* birleşik zarf-fiil eki ile kullanılmaktadır. Bu durumda yine İÖ oluşumunda ögeler arasındaki biçim bilgisel bağlantı yönelme durum ekiyle sağlanmaktadır:

Nazını çeerbi aldı harlağıjege çedir kadayından aji-töl çok çoraas, ..

“Yaşı yirmi altı oluncaya kadar karısından çocuğu olmamış,..” (Suvañ, 2009, s. 11)

5. *deer* İlgeci

“-e kadar” anlamında kullanılan *deer* ilgeci, “değdirmek, eriştirmek” anlamına gelen *tegür-*eyleminin zarf-fiil ekli biçimi olan *tegürüi*’den oluşmuştur (Koçoğlu Gündoğdu, 2012, s. 399; Li, 2004, s. 478). Tosun ve Koçoğlu Gündoğdu ilgecin yönelme durum ekli sözcüklerle birlikte sınırlandırma anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Koçoğlu Gündoğdu, 2012, s. 399; Tosun, 2011, s. 597). *deer* ilgeci anlamsal olarak *çedir* ilgecinin dengidir. Kullanım sıklığı bakımından *çedir* ilgeci daha yaygındır. İstem açısından bakıldığında *deer* ilgeci yine *çedir* ilgeci ile benzerlik göstermektedir. Biçim bilgisel olarak tümlecinden yönelme durum eki isteyen *deer* ilgeci, anlamsal olarak da tümlecine *çedir* ilgecinde olduğu gibi zamanda sınırlılık anlamsal rolünü yüklemektedir. Bu açıdan aşağıdaki tümcede *deer* ilgecinin tümleş konumu ile biçim bilgisel istem düzeyinde yönelme durum eki ile bağlandığı ve tümlecine sınırlılık anlamsal rolünü yüklediği görülmektedir:

Çamdıkta dünege deer ajılbaar.

“Bazen **geceye kadar** çalışır.” (Kuular, 2008, s. 124)

Koçoğlu Gündoğdu ayrıca *deer* ilgecinin tümleş konumunda *-je* yön-gösterme durum ekiyle genişlemiş biçimlerin üzerine yönelme durum eki almış adların da bulunabileğini ifade etmiş ve *çedir* ilgecinde olduğu gibi “-IncAyA kadar” anlamındaki *-Glje* zarf-fiil ekiyle ilgecin sınırlandırma işlevinin pekiştirildiğini dile getirilmiştir (Koçoğlu Gündoğdu, 2012, s. 399). Aşağıdaki tümce *-jege + deer* biçimindeki bir İÖ’nün örneğidir:

Çejege deer inçap çoruur sen.

Ne zamana kadar böyle gidecek (böyle yapmaya devam edeceksin)? (Kuular, 2008, s. 194)

Aşağıdaki tümcede *deer* ilgecinin tümleş konumunda yönelme durum ekiyle birlikte *-GlJA* zarf-fiil ekini de istediği görülmektedir. Söz konusu kullanım *çedir* ilgeci ile aynıdır. Ancak *deer* ilgecinde baş öge ile tümleş konumunun yönelme durum eki olmadan doğrudan *-glJA* ekiyle bağlanabildiği de görülmüştür:

Ölgüjege deer şmçı boor men.

Ölünceye kadar gerçekçi olacağım. (Kenin-Lopsan, 2007, s. 32)

Kejee düşküjege deer ııay-beer körzünüp hünzedivis.

“Akşam oluncaya kadar oraya buraya bakıp durduk.” (Dongak, 2006, s. 30)

Biçe dü’ş çetkije deer, üş-dört hire dıt kezip algan bis.

Hava biraz kararıncaaya kadar, yaklaşık üç dört karaçam kestik. (Monguş & Kuular, 1995, s. 116)

deer ilgecinin istem kapsamında biçim bilgisel yansımaları yukarıda da belirtildiği gibi yönelme durum eki, *-jege* (yön-gösterme + yönelme) ve *-GlJA* zarf-fiil ekleridir. Söz dizimsel düzeyde ise kullanımı *çedir* ilgeci ile tamamen aynıdır. Yani, *deer* ilgeci ile kurulan bir İÖ’de tümleş konumu ad, AÖ ve yan tümceyle doldurulabilmektedir. Anlam bilimsel istem açısından bakıldığında, incelenen Tuvaca metinlerden hareketle *deer* ilgecinin *çedir*’den farklı olarak mekân veya miktar bildiren ilgeç olarak kullanımına rastlanmamıştır. Dolayısıyla istem açısından *deer* ilgecinin tümleşine yalnızca zamanda sınırlılık anlamını yüklediği söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada Güney Sibiryaya Türk dillerinden Tuvacada zaman ilgeçlerinin istemi incelenmiştir. Bu anlamda Evrensel dil bilgisi yaklaşımıyla zaman ilgeci olarak kabul ettiğimiz zaman ilgeçlerinin öbek yapı içerisinde biçim bilgisel, anlam bilimsel ve söz dizimsel yansımaları değerlendirilmiştir. Bir ilgecin istem çerçevesinde en görünür yansıması, öbek yapıda tümleş konumunun aldığı durum ekleridir. Tümleş konumunda kullanılan bu durum eklerinin seçimi, ilgeçlerin istemi ile ilgilidir. Durum ekleri dil bilgisinde çoğunlukla biçim bilgisi kategorisinde ele alınmaktadır. Ancak durum ekleri, biçim bilgisi ile ilgili olduğu kadar anlam bilimi ile de doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla bir ilgecin istemi doğrultusunda tümleş konumunda bulunan durum eklerinin aynı zamanda çeşitli anlamsal rolleri de bulunmaktadır. Söz dizimsel düzeyde ilgeçlerin istemine baktığımızda ise istemin öbek yapıda tümleş konumunu belirlediği görülmektedir. Bir başka deyişle, tümleş konumunda bulunacak ögenin türü ve yapısı istem tarafından belirlenmektedir. Aynı zamanda bir İÖ’nün üye yapısı ve sayısı da istem kavramıyla ilgilidir.

Bilindiği gibi Tuvaca, üzerine az çalışma yapılan Türk dillerindedir. Doğrudan Tuvaca ilgeçler üzerine odaklanan bir çalışma bulunmamaktadır. Tuvaca ilgeçler hakkındaki bilgilere genel Tuva dil bilgisi araştırmalarından ulaşılabilmektedir. Bu kaynaklarda Tuvaca ilgeçler üzerine verilen bilgiler çoğunlukla biçim bilgiseldir. Ancak az da olsa ilgeçlerin anlam bilimsel yönü ile ilgili değerlendirmeler de yapılmıştır. İlgeçlerin istemi ve öbek yapı kuralları üzerinde ise hiç durulmamıştır. Bu sebeple bu çalışmada Tuvaca zaman ilgeçleri, istem kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Buna göre Tuvacada *beer*

ilgecinin tümlecinden biçim bilgisel düzeyde her durumda ayrılma durum ekini istediği görülmüştür. Ancak istemin anlam bilimsel yönü açısından *beer* ilgecinin tümlecine mekân ve zaman olmak üzere iki anlamsal rol yüklediği ve doğal olarak bunlardan yalnızca zaman anlamıyla kullanımında zaman ilgeci olarak değerlendirilebileceği gözlenmiştir. *beer* ilgecinin zaman ilgeci olarak kullanımında kattığı anlam ise bir işin veya olayın başlangıç anını vurgulamasıdır. İlgecin söz dizimsel istemine baktığımızda ise *beer*'in zaman ilgeci olarak değerlendirilebilmesi için tümleş konumunda zaman bildiren bir ad, AÖ veya yan tümce ile doldurulması gerekmektedir. *beer* ilgecinin tümleş konumu bir yan tümce olduğunda bunun istem çerçevesinde biçim bilgisel yansıması ise -GAN ad-eylem ekidir.

tura ilgeci anlamsal olarak *beer* ilgeci ile benzerdir. Bu sebeple *beer* ilgecinde olduğu gibi *tura* ilgecinde de söz dizimsel düzeyde öbeğin tümleş konumu mekân ve zaman bildiren sözcüklerle doldurulabilmektedir. Ancak *tura* ilgecinde kullanım sıklığı bakımından tümleş konumunun zaman bildiren bir öge istemi daha baskındır. Aynı şekilde ilgecin biçim bilgisel istemi de ayrılma durum ekidir. Söz dizimsel açıdan *tura* ilgecine baktığımızda ise *beer* ilgecinin aksine *tura* ilgecinin tümlecinde bir AÖ veya yan tümceye rastlanmamıştır.

Eylemin bir başka durumla eş zamanlı olarak gerçekleştiğini ifade etmek için kullanılan *bilek* ilgecinin biçim bilgisel istemi diğer zaman ilgeçlerinden farklıdır. Diğer ilgeçler tümlecinden bir durum eki isterken *bilek* ilgecinin iyelik eki gerektirdiği görülmektedir. Anlam bilimsel düzeyde ise ilgecin tümlecine yüklediği rol, eş zamanlılıktır. Söz dizimsel olarak ise *bilek* ilgeci yine diğer ilgeçlerden farklıdır. Diğer ilgeçlerin temel söz dizimsel yapısına göre tümleş konuları ad, AÖ veya yan tümce olabiliyorken *bilek* ilgecinin tümlecinde yalnızca ad-eylemle kurulan bir yan tümce bulunmak zorundadır. Bunun biçim bilgisel yansıması ise -(X)r ad-eylem eki ve iyelik ekleridir.

“-e kadar” anlamına gelen *çedir* ilgecinin biçim bilgisel istemi, yalın durum ve yönelme durum ekidir. *çedir* ilgecinin kullanımı istemine göre değişmektedir. Buna göre ilgeç, yalın durum istediğinde tümlecine “miktar, yaklaşıklık” anlamsal rolünü yüklerken yönelme durum eki gerektirdiğinde “zamanda sınırlılık” anlamını yüklemektedir. Yalın durum isteminde ilgeç, zaman ilgeci olarak değerlendirilemez. İlgecin zaman ilgeci olarak değerlendirilebilmesi için biçim bilgisel isteminin yönelme durum eki olması gerekir. Bu durumda söz dizimsel olarak tümleş konumunda zaman bildiren bir ad, AÖ veya yan tümce bulunabilmektedir. Bunun yanı sıra, *çedir* ilgeci çift istemli bir ilgeç olarak tümleş konumunda iki öge bulundurabilir. Dolayısıyla ilgecin çift istemli olma özelliği, söz dizimsel olarak iki üyenin kullanılabilmesi anlamına gelir. İlgeç, çift istemli olarak tümcede yer aldığı anda anlamsal olarak başlangıç ve bitiş noktalarına vurgu yapar. Bunun biçim bilgisel yansıması ise başlangıç noktasını bildiren öge için ayrılma durumu, bitiş noktası için yönelme durum ekidir. Ayrıca *çedir* ilgecinin yönelme durum ekli isteminde zaman anlamı dışında yükleyebildiği bir başka anlamsal rol de mekânsal sınırlılıktır. Bu kullanımda ilgeç, zaman ilgeci kapsamında değildir. Zaman ilgeci olarak *çedir*'in bir başka biçim bilgisel yansıması ise tümleş konumunun aldığı -gljA zarf-fiil ekidir. İÖ yapısında iki öge yine yönelme durum ekiyle bağlanmaktadır.

çedir ilgeciyle aynı anlama gelen *deer* ilgecinin zaman ilgeci kapsamında yüklediği anlamsal rolle birlikte biçim bilgisel istemi de aynıdır. Ancak *çedir* ilgecinin kullanım alanı ve istem çeşitliliği *deer*'den fazladır. *deer* ilgecinin *çedir*'den farklı olarak tümleş konumunda -jege biçiminde yön-gösterme durum

ekiyle birlikte kullanılabilirdi görölür. Ayrıca *deer* ilgecinde tümleç konumunda yine *çedir'* de olduğu gibi *-Glje* zarf-fiil ekiyle kurulan yan tümceler bulunabilir. Burada tek fark, *deer* ilgecinde *-Glje* ekinin kullanıldığı durumlarda iki öge arasındaki biçim bilgisel bağlantının hem yönelme durum ekiyle hem de yönelme durum eki olmadan kurulabilmesidir. Söz dizimsel açıdan *çedir* ve *deer* ilgeçleri tamamen aynıdır. Anlamsal açıdan bakıldığında ise *deer* ilgecinin *çedir'*den farklı olarak mekân ve miktar anlamlarında kullanılmadığı görölmüştür. Sonuç olarak *deer* ilgecinin anlamsal istemi yalnızca zamanda sınırlılık bildirmektir.

Göröldüğü gibi ilgeçlerin tümcede kullanımları doğrudan istem kavramı ile ilgilidir. Yukarıda ele alınan ilgeçlerin çeşitli anlamsal, biçimsel ve söz dizimsel özellikleri ilgeçlerin istemlerine göre belirlenmektedir. Bunun sonucunda kimi zaman aynı anlamda kullanılan iki ilgecin biçim bilgisel veya söz dizimsel özellikleri farklı olabilmektedir. Kimi zaman anlam bilimsel veya söz dizimsel özellikleri aynı olan iki ilgecin biçim bilgisel istemi farklı olabilmektedir. Kimi zaman ise aynı ilgecin farklı biçim bilgisel istemi neticesinde tümceye kattığı anlam değişebilmektedir. Dolayısıyla ilgeçlerin kullanımında ve anlaşılmasında küçük ama önemli detaylar bulunmaktadır. Söz konusu bu küçük farklılıkların doğru kullanımı, elbette dili ana dili konuşuru olarak bilmekten geçmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Anderson, G. D. S., & Harrison, K. D. (2013). *Tuvan*. Lincom Europa.
- Arıkoğlu, E. (2007). *Tuva Türkçesi, Türk lehçeleri grameri*. Akçağ Yayınları.
- Aydın Özkan, I. (2017). *Evrensel dilbilgisi ve Türkçede istem*. Grafiker Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Chomsky, N. (1988). *Lectures on government and binding*. Foris Publications.
- Doğan, N. (2014). Çok işlevlilik açısından Türkçe edatların söz dizimsel ve anlambilimsel yapısı. *Dil Araştırmaları Dergisi, Güz*, 15, 105-119.
- Dongak, E. (2006). *Çetkerlerge çağaalarım*. Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Fillmore, Ch. J. (2003). Valency and semantic roles: the concept of deep structure case. İçinde Vilmos Ágel vd. (Eds.) *Dependency and valency - dependenz und valenz: an international handbook of contemporary research - ein internationales handbuch der zeitgenössischen forschung* (ss. 457-475). Walter de Gruyter.
- Gökdayı, H. (2018). *Türkçede öbekler*. Kriter Yayınevi.
- Göksel, A., & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. Routledge.
- İshakov, F. G., & Palmbah, A. A. (2019). *Tuva dili grameri ses ve şekil bilgisi* (Çev. E. Arıkoğlu, C. M. Bapayeva ve B. Borbaanay). Bengü Yayınları.
- Karabulut, F., & Arı Özdemir, T. (2017). İstam ve istem analizi: Gagauz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi karşılaştırmalı bir çalışma. *Dil Araştırmaları Dergisi, Güz*, 21, 92-112.
- Kara-ool, L. S. (2013). *Literaturlug nomçulga 3 klass*. Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Kenin-Lopsan, M. (2007). *Tanaa-herel*. Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2012). *Günümüz Tuva Türkçesi* (giriş-dil özellikleri-metinler-söz dizini). (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuular, Ş. (2008). *Baglaaş-üşkü nom*. Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Lewis, G. (2000). *Turkish grammar*. Oxford University Press.
- Li, Y. S. (2004). *Türk dillerinde sontakılar*. Türk Dilleri Araştırma Dizisi: 40.
- Lodoylamba, Ç. (2005). *Arıg suglug tamir* (Çev. Kırgıs Talayeviç ve Oydan-ool Höverjmeç). Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Monguş, D. A., & Kuular, K. B. (1995). *Tıva dıl-ortumak şkolanıñ 6-7 klasstarına ööredilge Nomu*. Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Ölmez, M. (2007). *Tuvacanın sözvarlığı - eski Türkçe ve Moğolca denkleleriyle*. Harrassowitz Verlag.
- Suvañ, Ş. (2009). *Hemçik noyanı*. Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Tatarintsev, B. İ. (2000). *Etimologičeskiy slovar' tuvinskogo yazıka*, C.1. Nauka.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tesnière, L. (2015). *Elements of structural syntax* (çev. K. Timothy Osborne ve Sylvain Kahane). John Benjamins Publishing Grammar.

Tosun, İ. (2011). *Tuva Türkçesinin şekil bilgisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

